

Kutbüddin er-Râzî et-Tahtânî Sünnî miydi Şiî miydi? Biyo-bibliyografik Kaynaklar Üzerine Bir Araştırma*

Michael A. Rapoport**

Tercüme: Elif Acar***

Öz: Kutbüddin er-Râzî et-Tahtânî (ö. 766/1365) İbn Sinâci düşüncenin şekillenmesinde ve aktarılmasında önemli bir rol oynayan ve Şiilikle ilişkili olduğu iddia edilen üç önemli bilginden biridir –diğer ikisi Allâme Hillî (ö.726/1325) ve Bedreddin et-Tüsterî'dir (ö.732/1332). Kutbüddin er-Râzî, Hillî ve Tüsterî, İbn Sinâ'nın *el-İşârât ve't-tenbihât*'ına yazdıkları muhakeme tarzı şerhler dolayısıyla yeni bir anlatımın oluşmasına sebep olmuştur. Bu yeni anlatıda –Nasîrüddin et-Tüsi'nin temsil ettiği– İmâmiyye taraftarlarının ve şârihlerinin aksine –Fahredden er-Râzî'nin temsil ettiği– Sünnî âlimler, İbn Sinâ ve İbn Sinâcılık karşıtı olarak değerlendirilir. İbn Sinâ sonrası İslam felsefesiyle ilgili bu anlayış, Tahtânî, Hillî ve Tüsterî'nin aslında Şiî olduğu varsayımından hareketle oluşturulmuştur. Buna rağmen birçok biyo-bibliyografik kaynak, Tahtânî'nin Şiî olmadığını iddia etmektedir. Bu makale, Tahtânî'nin bağlı olduğu mezhebin ne olduğu sorusuna özel bir önem vererek Tahtânî'nin hayatını içeren biyo-bibliyografik eserleri incelemektedir. Bu inceleme gösteriyor ki Sünnî ve Şiî âlimler Tahtânî'nin hayatı hakkında farklı kaynaklara dayanmakta ve farklı bilgiler aktarmaktadır. Bu aktarımlarla ilgili nihai bir değerlendirmeye bağlı olarak makale, Tahtânî'nin Sünnî olduğunu iddia etmektedir.

Anahtar kelimeler: Kutbüddin er-Râzî et-Tahtânî, Felsefe, Klasik Sonrası Dönem İslam Felsefesi, İbn Sinâcılık, Biyografik Sözlükler.

Abstract: Quṭb al-Dīn al-Rāzī al-Tahtānī (d. 766/1365) was one of a triumvirate of scholars allegedly associated with Shī'ism – the other two being al-'Allāma al-Ḥillī (d. 726/1325) and Badr al-Dīn al-Tustarī (d. 732/1332) – who played an important role in shaping and transmitting Avicennan thought. Through their adjudicative commentaries on Ibn Sinā's (d. 428/1037) *al-Ishārāt wa-l-tanbihāt*, Tahtānī, Ḥillī, and Tustarī created a narrative that pitted Sunni scholars critical of Ibn Sinā and Avicennism – exemplified by Fakhr al-Dīn al-Rāzī (d. 606/1210) – in opposition to their Twelver Shī'ī defenders and interpreters – exemplified by Naṣīr al-Dīn al-Ṭūsī (d. 672/1274). This understanding of post-Avicennan Arabic and Islamic philosophy is informed by the assumption that these three scholars were all, in fact, Shī'īs. Many bio-bibliographical sources, however, claim that al-Tahtānī was not. This article examines the sources for his life, paying particular attention to the question of his sectarian affiliation. It reveals that Sunni and Shī'ī scholars relied on different sources for and relayed different information about Tahtānī's life. Ultimately, it claims that the evidence suggests that he was a Sunni.

Keywords: Quṭb al-Dīn al-Rāzī al-Tahtānī, Philosophy, Postclassical Era, Avicennism, Biographical Dictionaries

* Ahmed al-Rahim'e ve iki anonim hakeme bu çalışmadaki faydalı yorumları için teşekkür ederim. Kalan bütün eksik ve kusurlar bana aittir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Dil, Dilbilim ve Karşılaştırmalı Edebiyat Anabilim Dalı, Florida Atlantik Üniversitesi.
İletişim: mrapoport@fau.edu

*** Doktora Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Felsefe Bölümü.

I. Giriş

Kutbüddin er-Râzî et-Tahtânî, daha çok Kâtibî'nin (ö. 675/1277) *er-Risâletü's-Şemsiyye'sine*¹ yazdığı şerhi ve İbn Sînâ'nın *el-İşârât ve't-tenbihât*'ına² yazdığı muhakeme tarzındaki haşiyesi (*el-Muhâkemât*) ile tanınan bir âlimdir. Aslında Kutbüddin, *İşârât*'a yazdığı haşiye sayesinde İbn Sînâcı düşüncenin aktarılması ve İbn Sînâ sonrası dönemde İslam felsefesi ve kelâmı anlatısının oluşumunda önemli rol oynamıştır. Bununla birlikte Tahtânî'nin, Nasîrüddin et-Tûsî (ö. 672/1325) tarafından yorumlanan İbn Sînâcı düşüncenin önemli bir aktarıcısı olduğunu söylemek daha yerinde olacaktır. Tahtânî bu çaba içerisinde yalnız değildi, aksine en önemli üç âlimden biriydi; diğer ikisi Allame Hillî (ö.726/1325) ve Bedreddin et-Tüsterî'dir (ö.732/1332). Her üç âlim de İbn Sînâ'nın *İşârât*'ına muhakeme tarzında şerhler yazdılar. Bu şerhler, *İşârât*'ın en önemli ve etkili iki şârihi –Sünnî Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ve İmâmiyye Şîasına mensup Nasîrüddin et-Tûsî–³ arasında adil bir muhakeme yapma iddiasındadır.

Bu şârihlerin ortak noktası bundan ibaret değildir. Tûsî'yle birlikte onların da İmâmiyye Şîasına bağlı olduğu söylenmektedir. Bunun yanında Hillî, Tûsî'nin öğrencisi ve Tahtânî de Hillî'nin öğrencisiydi.⁴ Hillî ve Tüsterî ise dönemdaştır.⁵ Hillî ve Tüsterî, Sünnî kelâmcıları, özellikle de Fahreddin er-Râzî'yi, başta Tûsî olmak üzere İbn Sînâ'nın İmâmî destekçileri ve yorumcularının aksine İbn Sînâ'nın saçma eleştirmenleri olarak konumlandırılan bir anlatı oluşturmuştur. Yakın zamanda Wisnovsky'nin de değindiği gibi, bu anlatı Safevîler dönemindeki İmâmîler tarafından benimsenmiştir ve İran İslam felsefesi tarihi yazımında hâkim anlatı olmaya devam etmektedir.⁶

- 1 Bkz. Tony Street, "Kâtibi (d. 1277), Tahtânî (d. 1365), and the Shamsiyya", *The Oxford Handbook of Islamic Philosophy*, ed. Khaled El-Rouayheb ve Sabine Schmidtke (New York: Oxford University Press, 2016), 348-74.
- 2 Tahtânî'nin bibliyografisi için bkz. Ahmed H. Al-Rahim, *The Creation of Philosophical Tradition: Biography and the Reception of Avicenna's Philosophy from the Eleventh to the Fourteenth Century A.D.* (Wiesbaden: Harrassowitz, 2018), 138-43.
- 3 *İşârât* üzerine gelişen şerh geleneği için bkz. Robert Wisnovsky, "Avicennism and Exegetical Practice in the Early Commentaries on the *Ishârât*", *Oriens* 41/3-4 (2013): 349-78.
- 4 Sabine Schmidtke, "Helli, Hasan b. Yusof b. Motahhar", *Encyclopaedia Iranica*, <http://www.iranicaonline.org/articles/helli-hasan-b-yusof-b-motahhar>; Gerhard Endress, "Reading Avicenna in the Madrasa. Intellectual Genealogies and Chains of Transmission of Philosophy and the Sciences in the Islamic East", *Arabic Theology, Arabic Philosophy: From the many to the One, Essays in Celebration of Richard M. Frank*, ed. James E. Montgomery (Leuven: Peeters, 2006), 420; Robert Wisnovsky, "Towards a Genealogy of Avicennism", *Oriens* 42/3-4 (2014): 358; Street, "Kâtibi", 268.
- 5 Wisnovsky, "Towards a Genealogy", 358.
- 6 Robert Wisnovsky, "On the Emergence of Maragha Avicennism", *Oriens* 46/3-4 (2018): 264, 304. Bu anlatının, ilk olarak on dokuzuncu yüzyıl Avrupası'nda ortaya çıkmış ve yaklaşık yirmi birinci yüzyılın

Tahtânî, Hillî ve Tüsterî'nin İbn Sinâ sonrası İslam felsefesi ve kelâmına dair bu hususi anlatının oluşturulmasında oynadıkları rollerinin bu şekilde okunması, bu âlimlerin her birinin aslında İmâmî oldukları anlayışına dayanmaktadır. Wisnovsky, Tüsterî'nin hem Şâfiî hem de Şîî olarak tarif edildiğini kabul etmekle beraber –Tüsterî, öğrencisi el-Esnevî (ya da İsnevî, ö. 772/1370)⁷ tarafından yazılan *Tabakâtü's-Şâfiyye*'de yer almaktadır– onun Şîî olduğunu savunmaktadır. Benzer bir şekilde, Esnevî *Tabakât*'ında Tahtânî'ye de yer vermektedir. Esnevî, Tüsterî'ye açıkça Şîî diye atıf yaparak onu Râfizî olarak adlandırmasına rağmen Tahtânî'nin bağlı olduğu mezhep hakkında açık bir ifade belirtmemiştir.⁸ Son zamanlarda Ahmed el-Rahim, Tahtânî'nin Şîî değil, aslında Sünnî olduğunu iddia etmektedir.⁹ Eğer o bir Sünnî ise bizim Tahtânî'nin Hillî ve Tüsterî ile beraber Arap ve İslam ilim camiasının klasik sonrası döneminde (takriben 1200-1900) İbn Sinâcılığın aktarılmasındaki ve dönüşümündeki rolünün nasıl anlaşılması gerektiğini yeniden gözden geçirmemiz gerekir.

Bu makale, biyo-bibliyografik kaynaklara dayanarak Tahtânî'nin bağlı olduğu mezhep sorununu incelemektedir. Tahtânî'nin hayatı hakkında oldukça fazla kaynak bulunmaktadır. Ziriklî'nin *A'lâm*'daki maddesinde on bir kaynak bulunurken, modern biyografik kaynaklar arasında bulunan Kehhâle'nin *Mu'cem'ül-mü'ellifîn*'inde yer alan Tahtânî maddesi ve *Mevsûatü tabakâti'l-fukahâ*'da yer alan yine Tahtânî hakkındaki notun her ikisi de yirmi bir kaynak sıralar.¹⁰ Bu çalışma için biyografik sözlüklerde bahsedilen kaynaklardan erişebildiğim ne kadar çok kaynak varsa inceledim. Kısacası, toplamda sekizinci/on dördüncü yüzyıldan on üçüncü/on dokuzyüzyıla kadar toplamda yirmi altı kaynak bulunmaktadır.¹¹

- başlarına kadar Avrupalılar ve Kuzey Amerikalılar tarafından geniş kabul görmüş geleneksel İslam felsefesi anlatısına benzediğini belirtmek gerekir. Wisnovsky de bu üç âlim ve onların İbn Sinâ'nın *İşârât* şerhleri hakkında yazı kaleme almıştır. Wisnovsky, "Towards a Genealogy", 349 vd.
- 7 Esnevî, Tüsterî'nin yalnızca Şîî olmadığını (*kâne...râfızan*) aynı zamanda namazlarını atladığını (*kâne... kesire't-terki li-l-salât*) ileri sürmektedir. Al-Rahim, Tüsterî'nin Şâfiî olduğunu savunarak bu tarz ithamları felsefe ile ilgilenen Şâfiîlerin otoritesini azaltmayı amaçlayan geleneksel ifade biçimleri olarak görüp kapı dışarı etmektedir: Abdurrahim İbn el-Hasan el-Esnevî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, ed. Kemal Yusuf el-Hût, I (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987), #204, 154.13; Wisnovsky, "Towards a Genealogy", 357, dn. 29; Al-Rahim, *Philosophical Tradition*, 33.
 - 8 Esnevî'nin Tüsterî'yi bir Şîî olarak kabul ettiği ve onu *Tabakâtü's-Şâfiyye*'sine dahil ettiği göz önüne alındığında, Tahtânî'nin sadece bu eserde bulunması onun bir Sünnî olduğu sonucuna varmak için yeterli değildir.
 - 9 Al-Rahim, *The Creation of Philosophical Tradition*, 130-141.
 - 10 Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cem'ül-mü'ellifîn terâcim musannifi'l-kütübî'l-Arabîyye*, III (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), #15575, 642; el-Lecna el-İlmiyye fi müesseset el-İmâm es-Sâdik, *Mevsûatü tabakâti'l-fukahâ*, ed. Cafer el-Sübhânî, VIII (Kum: Mektebetü't-Tevhid, 1419), #2831, 226-7; Hayreddin el-Ziriklî, *el-A'lâm: Kâmus terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müstarebin ve'l-müstesrikîn*, VII (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, 2002), 38.
 - 11 Bu çalışmanın bulguları geçicidir ve incelenen kaynaklarla sınırlıdır. İlerleyen araştırmalar, tabakat ve benzer çalışmaların ve Kutbüddin'in İbn Sinâ'nın *İşârât*'ına yazdığı muhakemeli şerhinin ötesinde onun kendi eserlerini keşfederek bu bulguların geçerliliğini yeniden ele alabilir.

Tahtânî hakkında biyo-bibliyografik kaynaklarda belli başlı kalıplar bulunmaktadır. Bunun asıl nedeni, Sünnî ve Şii âlimlerin sıklıkla farklı kaynaklara dayanmaları ve Tahtânî hakkında farklı bilgiler aktarmalarıdır. Sünnî âlimler Tahtânî'nin mezhebi hakkında ya hiçbir sorgulamaya gitmezken ya da ona sadece Şâfiî nisbesi yüklemekle yetinirken Şii âlimler, Tahtânî'nin mezhep kimliğine çok fazla vurguda bulunmuşlardır. Genel olarak, her ne kadar bugün Tahtânî'ye büyük önem atfedilse de en eski kaynaklar –çağdaşları ve yakın çağdaşları tarafından yazılanlar da dâhil olmak üzere– ayrıntı vermezler.

İkinci bölüm ilgili biyo-bibliyografik kaynakların kronolojik bir değerlendirmesini sunmaktadır. Bu bölümde, her bir âlimin Tahtânî hakkında bildiklerimize yaptığı özgün ya da tekrar mahiyetli katkıların izini sürdüm. Bu bölüm, kendilerinden önceki popüler kaynakların daha sonraki âlimler tarafından sıkça kopyalanması, başka sözcüklerle aktarılması ve bir araya getirilmesi sebebiyle var olan kaynak bolluğunun aslında ne kadar az özgün şey söylediğini ortaya koymaktadır. Daha sonra üçüncü bölüm bu kaynaklardaki belli başlı aktarım kalıplarını ele almaktadır. Bu kalıplar, on yedinci yüzyılda üretilen ve kendilerinden önceki Şii âlimlerin tanıklığına başvuran Şii kaynaklar ile daha çok on yedinci yüzyıldan önce üretilen Sünnî kaynaklar arasında çoğunlukla fikir ayrılığı olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu kaynaklar, Tahtânî'nin hayatı ve kariyeri hakkında bazı temel şeylerde mutabaktır; ancak onun hocalarının ve öğrencilerinin kim olduğu konusunda ve özellikle bağlı olduğu mezhep hakkında ihtilafa düşmektedir. Sonuç bölümü (dördüncü bölüm) ise Tahtânî hakkında tam olarak ne söyleyebileceğimizi ve onun Sünnî mi Şii mi olduğu hakkındaki soruları yeniden sorarak en sonunda delillerin onun Sünnî olduğunu ortaya koyduğunu ileri sürmektedir.

II. Biyo-Bibliyografik Kaynaklar

A. Sekizinci/On Dördüncü Yüzyıl Kaynakları

İncelemiş olduğum biyo-bibliyografik literatürde Kutbüddin ile ilgili bahisleri içeren ilk kaynaklar Sübkî, Esnevî, İbn Râfî' ve İbn Kesîr'in de dâhil olduğu çağdaşları veya yakın çağdaşları tarafından yazılmıştır. Birbirlerinden alıntı yapmadıkları için bu kaynakların hepsinin, Tahtânî hakkındaki bilgimize tamamen özgün katkılar yaptığı görülmektedir. Hem Sübkî hem de İbn Kesîr, Tahtânî ile olan şahsi ilişkilerine atıfta bulunmaktadır. Bu bahisleri ve onları takip eden diğerlerini, yazarlarının ölüm tarihlerine göre sunacağım.

Bu bahislerin ilki, beş satırla en kısıllardan biri olan Tâceddin es-Sübki'nin *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*'sında ortaya çıkmaktadır. Sübki, Tahtâni'nin aklı ilimlerdeki (*ma'külât*) ustalığını övüp onun bu konudaki şöhretine dikkat çekerek başlamaktadır.¹² Daha sonra Kutbüddin'in 763/1361-2'de Dımaşk'a geldiğini belirtmekte ve şahsen ondan eğitim aldığını ve onu keskin zekalı bulduğunu eklemektedir. Sonrasında Sübki, bir sonraki maddeye geçmeden Tahtâni'nin yayınladığı eserlerini listelemekte ve ölüm tarihini (6 Zilkade 766/26 Temmuz 1365) vermektedir.¹³

Tahtâni'nin diğer bir çağdaşı olan el-Esnevî (ö. 772/1370) de benzer bir şekilde *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*'sine kısa ve öz bir madde eklemiştir. Esnevî'nin maddesi Tahtâni'nin ismini yanlış bir şekilde "Mahmûd"¹⁴ olarak kayda geçirmesine rağmen ona "İbn Nizâmeddin" *nesebini* veren tek kaynak olmasıyla ve en önemlisi "Tahtâni" lakabının arkasındaki hikâyeyi anlatmasıyla dikkat çekmektedir. Bu isim, ona Dımaşk'taki bir medresede ders görürken üst katta yaşayan başka bir Kutbüddin olduğu için verilmiştir.¹⁵ Bu hikâyeye, daha sonraki birçok kaynakta yeniden görünmektedir.¹⁶

Bir sonraki madde İbn Râfi'nin (ö. 774/1372) *el-Vefeyât*'ında görünmektedir. Aslında, İbn Râfi' 714/1314-5'te babasıyla beraber Mısır'dan Dımaşk'a gitmesine rağmen 739/1338-9'a kadar oraya kalıcı olarak yerleşmemiştir.¹⁷ İbn Râfi'nin Tahtâni'yi şahsen tanıması mümkündür, ancak İbn Râfi' onunla ilgili yazdıklarında bu

12 Sübki, Tahtâni'nin geleneksel ilimler hakkındaki bilgisini daha az övmektedir. Tahtâni'yi *ma'külât* konusunda bir *imam* olarak kabul ederken onu tefsir, meânî ve beyân ilimlerinde (*ârifin bi't-tefsîr ve'l-me'ânî ve'l-beyân*) ve hatta nahiv (*müşâriken fi'n-nahv*) hakkında daha az bilgili olarak görmekteydi. Tâceddin es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, ed. Abdülfettâh Muhammed Hilv ve Mahmud Muhammed Tenâhi (Kahire: Dâru İhyâi'l-kütübî'l-Arabiyye, 1964), IX, #1334, 275; al-Rahim'den değiştirilerek aktarıldı, *The Creation of Philosophical Tradition*, 34, 135.

13 Sübki, *Tabakât*, IX, #1334, 274-75. Editörün nedeni açıklamadan 16 Zilkade/5 Ağustos 1365 olarak değiştirdiği Tahtâni'nin ölüm tarihi metinde 6 Zilkade/26 Temmuz 1365 olarak verilmektedir.

14 Al-Rahim, bu yanlışlığın yazarın onu başka meşhur Kutbüddin, yani Şirâzi ile karıştırmasından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Al-Rahim, *The Creation of Philosophical Tradition*, 135, dn. 480.

15 Esnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, I, 155, #296.

16 İbn Kadî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, ed. Abdülalim Han (Haydarabat: Matbaa Meclis Daireti'l-Maarifi'l-Osmâniyye, 1979), III, #674, 283; İbn Hacer el-Askalâni, ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mi'eti's-sâmine, (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1993), IV, #923, 339; Abdurrahman es-Süyûti, *Buğyetü'l-vuât fi tabakâti'l-lugaviyyin ve'n-nühâ*, ed. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), II, #1981; Taşköprizâde, *Miftahu's-saâde ve misbahu'l-siyâde fi mevzu'âti'l-ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), I, 275; Şemseddin Muhammed b. Ali ed-Dâvûdi, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, ed. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebet Vehbe, 1972), II, #582, 253; İbnü'l-İmâd Abdülhay b. Ahmed, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb* (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1986), VIII, 355-56.

17 Zirikli, *el-A'lâm*, VI, 124.

tarz bir şeyden bahsetmemektedir. Aslında, oldukça kısa olan bahis (yaklaşık yedi satır), Ebû Abdullah künyesinin eklendiği Tahtânî'nin isminden,¹⁸ ölüm yerinden (Dimaşk civarı) ve mezarından (Kâsiyûn dağı etekleri); eserlerinin listesinden, Dimaşk'a göç etmesinden ve orada hocalık yapmasından, hoşsohbet ve güzel konuşan (*kâne hasene'l-multekâ leyvine'l-kelime*) biri olduğu yorumundan başka pek de bir şey söylememektedir.¹⁹

Sübki gibi İbn Kesîr (ö. 774/1373) de Tahtânî ile şahsen tanıştığını söylemektedir. İbn Kesîr'in *Tabakâtü'l-fukahâ eş-Şâfi'yyîn*'inde ya da *el-Bidâye ve'n-nihâye*'sinde Kutbüddin'e ait bir referans bulamadım. Yine de daha sonraki âlimlerin kendisine atfettiği şeylere dayanarak İbn Kesîr'in Tahtânî hakkında söylediklerine dair fikir edinmek mümkündür. İbn Kadî Şühbe ve İbn Hacer'in her ikisi de Tahtânî'nin varlıklı (*ve lehu mâlün ve servâ*)²⁰ ve “kelâmcılar arasında mantık ve Yunan bilimlerinde eşsiz (*kâne evhade'l-mütekellimîne bi'l-mantiki ve-ulûmi l-evâ'il*)”²¹ olduğu bilgisini İbn Kesîr'den alıntılanmaktadır. İbn Hacer'in alıntısında Tahtânî'nin güzel konuştuğu, ama zayıf bir görme yetisine sahip olduğu bilgisi de yer almaktadır. Daha sonra İbn Hacer, Sübki'nin babası ile Tahtânî'nin karşılaştığına dair İbn Kesîr'in iddiasına yer veren bir anekdot aktarmaktadır.²² Tahtânî'nin Takıyyüddin es-Sübki'ye “Her insan fitrat üzere doğar” hadisi hakkında soru sorduğu söylenir.²³ Tah-

18 Birkaç madde, Tahtânî'ye Abdullah künyesini vermektedirler. Çok fazla, birbirinden bağımsız kanıtlar olmasına rağmen bu, kaynakların kopyalanmasının yaygın olmasının bir sonucu olarak gözükmektedir ve bu nedenle muhtemelen güvenilir değildir. Ebû Abdullah, ilk olarak İbn Râfi'de gözükmektedir. İbn Râfi'nin maddesi daha sonradan Ebû Zür'a ve İbn Kadî Şühbe tarafından kopyalanmaktadır. İbn Kadî Şühbe de daha sonra Dâvûdi, İbn Tolun ve İbnü'l-İmâd tarafından kopyalanmaktadır. Bu nedenle, görünüşte altı kaynak Ebû Abdullah ismini bildirirken aslında yalnızca bir kaynak bunu yapmaktadır. İbn Râfi', *el-Vefeyât*, ed. Salih Mehdi Abbâs ve Beşşâr Evvâd Marûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), II, 229; İbnü'l-İrâki, *ez-Zeyl ale'l-İber fi haber men gaber*, ed. Salih Mehdi Abbas (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1989), 184; İbn Kadî Şühbe, *Tabakât*, III, 183; Dâvûdi, *Tabakât*, II, 253. İbn Tolun, *el-Kalâ'idü'l-cevheriyye fi târihi's-Sâlihiyye*, ed. Muhammed Ahmed Duhmân (Dimaşk: Matbuatu Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye, 1980) I, 341; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb* (1992), VIII, 355. İbnü'l-İmâd'ın farklı bir edisyonunda Abdullah isminin geçmediği belirtmek gerekir. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb* (Kahire: Mektebetü'l-Kudsi, 1931), V, 207.

19 İbn Râfi', *el-Vefeyât*, II, #831, 299-300.

20 İbn Kadî Şühbe, *Tabakât*, III, #674, 283; İbn Hacer el-Askalâni, *ed-Dürer*, IV, #923, 329.

21 Burada İbn Hacer ve İbn Kadî Şühbe arasında farklılıklar vardır: *evhad* > *ehad*; *el-mütekellimîn* > *el-âlimîn* ve *ulûm* > *ilm* ifadesini içermektedir; İbn Kadî Şühbe, *Tabakât*, III, #674, 283; İbn Hacer el-Askalâni, *ed-Dürer*, IV, #923, 329.

22 Karşılaşmayı “iddia edilen” olarak niteledim çünkü onların beraber ders gördüklerinden bahsedilmesine rağmen Tâceddin es-Sübki, Tahtânî hakkındaki maddesinde bundan bahsetmemektedir.

23 Hadis, İbn Hacer'de bu şekilde görünür. Bir versiyonunda, hadis şöyle devam eder: “Yeni doğan Yahudi, Hristiyan ya da Mecusi yapan ailesidir. Bu bir hayvanın [kusursuz bir yavru] hayvan doğurması gibidir. Onu kusurlu mu bulmaktasınız?”, Buhârî, *The Translation of the Meanings of Sahîh Al-Bukhârî: Arabic-English*, çev. Muhammed Muhsin Han (Riyad: Dâru's-Selâm, 1997), II, #1385, 267. Sübki'nin cevabı

tânî, Takıyyüddin'in cevabına dakik ve ayrıntılı bir eleştiri yöneltmiştir (*fe-nakaza hüve zâlike'l-cevâbe ve bâleğ'e fi't-tahkîki ve't-tedkîk*). Takıyyüddin, Tahtânî'nin İslam hukukunun ilkeleri hakkında bilgi sahibi olmadığını ve sadece yüzeysel bir mantık bilgisine sahip olduğunu (*nesebehu ilâ ademi fehmi makâsidi's-Şâri' ve'l-vukûf me'a zevâhiri kavâ'idi'l-mantik*) ileri sürerek karşı cevabını ortaya koymuştur (*fe-ecâbe-hu'l-Sübki ve atlake lisânehu fîhi*).²⁴ Süyûtî (ö. 911/1505), muhtemelen İbn Hacer'den alıntı yaparak İbn Kesîr'in yer verdiği bahsin biraz kesilmiş halini sunar.²⁵ Dâvûdî (ö. 945/1538-9) de Süyûtî'deki kesilmiş versiyonun aynısını ortaya koymaktadır.²⁶ Son olarak, Ebû Zür'a'ya göre İbn Kesîr, Tahtânî'nin ölüm tarihini 7 Zilkade 766/27 Temmuz 1365 olarak kaydetmiştir.²⁷ Kutbüddin'in çağdaşı ve yakın çağdaşları-na ait bu kaynaklar, onun hakkında söyleyecek çok az şeye sahiptirler.

B. Dokuzuncu/On Beşinci Yüzyıl Kaynakları

Genel olarak, Tahtânî'nin yaşadığı zamandan uzaklaştıkça önceki kaynaklardan alıntı ve aktarmalar yapıldığı için daha uzun maddelere ulaşıyoruz. Bu durum, Tahtânî hakkındaki maddesi birkaç kısa paragraftan oluşan Şâfiî fakihî Ebû Zür'a (İbnü'l-İrâkî, ö. 826/1423) için geçerli değildir. 762/1361 yılında Kahire'de doğan Ebû Zür'a'nın sekizinci/on dördüncü yüzyılın ikinci yarısı ve dokuzuncu/on beşinci yüzyılın ilk yarısında geçen hayatı her iki tarafa da yakındır. O, Kahire'de hocalık ve fakihlik görevine başlamadan önce hem Kahire'de hem de Dımaşk'ta eğitim gördü.²⁸ Tahtânî ile tanışması imkânsız olsa da tanıyanlardan onun hakkında bir şeyler duymuş olabilir. Yine de onun *ez-Zeyl ale'l-İber fî haberi men gaber* adlı eserinde Tahtânî hakkında söyleyecek çok az şeyi vardır. Buna rağmen o, Şâfiî nisbesi dâhil olmak üzere Tahtânî'nin bağlı olduğu mezhepten açıkça bahseden ilk kişidir. Ebû Zür'a, Sübkî'nin aksine, Kutbüddin'in fıkıh usulündeki, Arapçadaki ve mantıktaki maha-

şurada gözükmektedir: Takıyyüddin es-Sübki, *Küllü mevlûdin yüledü ale'l-fitra* (Dâru's-Sahâbe li't-türâs, 1990). Beni bu konuda uyardıkları için hakemlere teşekkür ederim.

24 İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürer*, IV, 339.7-11.

25 Süyûtî, *Buğye*, II, #1981, 281. İbn Hacer'in aksine Süyûtî, Tahtânî'nin çağının *mütakellimleri* arasında mantıkta ve Yunan bilimlerinde tek olduğundan bahsetmemiştir. Onun açıklaması, Tahtânî'nin görme bozukluğuna ve servetine de atıfta bulunmamaktadır. Bununla beraber, maddesinin geri kalanı İbn Hacer'inkiyle birebir uyumaktadır.

26 Dâvûdî, *Tabakât*, II, #582, 253-54.

27 Ebû Zür'a, *ez-Zeyl*, 184-185.

28 K.S. Salibi, "Abû Zur'a", *EP*, http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_8279. Hereinafter abbreviated as *EI2*.

reti ile tanıdığını iddia etmektedir. O, referans göstermeden İbn Râfi'den Tahtâni'nin hoş sohbet ve güzel konuşan biri olduğunu alıntılar. O ayrıca İbn Râfi' ve İbn Kesir'in ikisinden de (bu kez referans vererek) Tahtâni'nin ölüm tarihini alıntılar sırasıyla ya Cumartesi, 6 Zilkade/26 Temmuz yahut 7 Zilkade/27 Temmuz. Ebû Zür'a, bir neden göstermeden İbn Kesir'inin doğru olduğunu söylemektedir.²⁹

Bir sonraki kaynak, Tahtâni'nin ölüm yılında doğan ve eserlerinde ondan bahseden Kahireli çağdaşlarının ilki olan Makrîzi'dir (ö. 845/1442). Makrîzi'nin kısa ve öz bahsi –*es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*'ünde sadece üç satır– Tahtâni'nin yaşından (altmışlarında öldü), mantık ve gramerde mahir olduğundan ve iki eserinden (Kâtibi'nin *eş-Şemsiyye*'sine olan şerhi ve Zemahşeri'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ına olan haşiyesi) bahseder.³⁰

Makrîzi'den sonraki ilk kaynak Tahtâni'nin ölümünden sonra doğan, Dımaşk'ta hoca ve fakih olan İbn Kadı Şühbe'ye aittir. O, hem *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye*'sine hem de *Târih*'ine Kutbüddin hakkında maddeler dâhil etmiştir. İbn Kadı Şühbe'nin maddeleri –her biri kendilerinden önceki maddelerin neredeyse üç katı– Sübkî, Esnevî, İbn Râfi' ve İbn Kesir'inkilerin bir derlemesidir. Ebû Zür'a gibi Tahtâni'nin ölüm tarihini verirken ismine Şâfiî nisbesini ekleyerek açıkça onun bağlı olduğu mezhebe işaret etmektedir. *Tabakât* ve *Târih*'teki bahisler neredeyse özdeştir. *Tabakât*'ta (Esnevî'den ismiyle bahsetmeksizin) bazılarının onun adının Mahmud olduğunu söylediğini kabul ettikten sonra İbn Kadı Şühbe, (her iki bahis de de) Tahtâni'yi “akli ilimlerdeki öncüler arasında (*ehadun min e'immeti'l-ma'kül*)” olmasından ötürü metheder. Bu satırı, İbn Hacer (ö. 852/1449), Süyûtî (ö. 911/1505), Dâvûdî (ö. 911/1505), İbnü'l-İmâd (ö. 1089/1679) ve el-İsfahânî (ö. 1130/1718) kendi metinlerinde kelimesi kelimesine tekrar etmektedirler. İbn Kadı Şühbe, Tahtâni'nin Şâfiî fakihî ve Eş'arî kelâmcısı olan Adudüddin el-İcî'den ders aldığı söyleyen ilk kişidir. O, bunun Tahtâni Dımaşk'a göç etmeden önce olduğunu söylemektedir.³¹

29 Ebû Zür'a, *ez-Zeyl*, 184-185.

30 Takıyyüddin Ahmed b. Ali el-Makrîzi, *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, ed. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), IV, 280.

31 İbn Kadı Şühbe, *Tabakât*, III, #674, 183-84; İbn Kadı Şühbe, *Târih İbn Kadı Şühbe*, ed. Adnan Derviş (Şam: Institut Français de Damas, 1994), III, 267. İbn Hacer, Tahtâni'nin İcî'nin öğrencisi olduğunu İbn Kadı Şühbe'den alıntılmaktadır. Daha sonra Süyütî ve İbnü'l-İmâd, İbn Hacer'den alıntı yapmaktadır. Hânsârî, Süyütî'den alıntılarken Tabersî de Hânsârî'nin Süyütî'den alıntıldığını alıntılmaktadır. Dâvûdî ve İsfahânî, İbn Kadı Şühbe'den alıntı yapmaktadır. Birçok kaynak olmasına rağmen Tahtâni'nin hayatına dair bu ayrıntının asıl bulunduğu biyo-bibliyografik kaynak İbn Kadı Şühbe'dir. İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürer*, IV, #923, 339; Süyütî, *Buğye*, II, #1941, 281; Dâvûdî, *Tabakât*, II, #582, 253; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb* (1992), VIII, 355; Abdullah b. İsa el-İsfahânî, *Riyâzü'l-ulemâ ve hiyazü'l-füzela*, ed. Ahmed Hüseyini, (Kum: Matbaatü'l-Hayyam, 1980), V, 171; Muhammed Bâkır el-Hânsârî,

İbn Kadı Şühbe ve Makrîzî'nin çağdaşı olan İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) sekizinci/on dördüncü yüzyılda ölen önemli şahısları içeren *Dürerü'l-kâmine* adlı biyografik sözlüğünde de Tahtânî hakkında bir madde vardır.³² Diğerlerinde olduğu gibi bu madde de kısa ve özdür; aslında, maddenin büyük bir kısmı İbn Kesîr'den doğrudan alıntıdır. O da İbn Kadı Şühbe'den (alındığını bildirmeden) Tahtânî'nin aklı ilimlerde öncü olduğunu ve İcî'nin öğrencisi olduğunu aktarır; anlaşılması zor bir şekilde İbn Hacer “ve diğerleri (*ehaze ani'l-Adud ve gayrih*)”³³ ibaresini de eklemektedir. O, ayrıca Tahtânî'nin Dımaşk'a vardığından sonra ölene kadar Zâhiriyye Medresesi'nde kaldığını söylemektedir. Zâhiriyye'de ders vermesi, Tahtânî'nin Sünnî olduğuna güçlü bir şekilde işaret eder.³⁴ Birçok kimsenin yaptığı gibi o da Kutbüddin'in et-Tahtânî olarak bilindiği rivayetini ve birçok ilimde üstat olduğunu Esnevî'den alıntılamaaktadır. İbn Hacer, Esnevî'yi takip ederek onu Muhammed yerine Mahmud olarak isimlendiren tek âlimdir. Bunun İbn Kesîr ve İbn Râfî'nin görüşlerine ters düştüğünü de kabul etmektedir.³⁵ Kendi tarih eseri olan *İnbâü'l-gumr*'da İbn Hacer, Tahtânî'nin Sadeddin et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) hocalarından biri olduğunu iddia etmektedir.³⁶

İbn Hacer gibi Kahireli olan İbn Tağrıberdî (ö. 874/1470) de Mısırın tarihçesini anlattığı *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kâhire*'sinde Tahtânî hakkında bir maddeye (beş satır kadar) yer vermektedir. İbn Tağrıberdî, Tahtânî için Şâfiî nisbesini kullanan üçüncü âlimdir. O, oldukça kısa bir şekilde Tahtânî'yi “özellikle aklı ilimlerde bir okyanus (*kâne bahren fi cemî'i'l-ulûmi lâsiyyemâ fi'l-ulûmi'l-akliyye*)” diyerek övmekte ve eserlerini listelemektedir. Ayrıca, Tahtânî'nin eserlerinin hocasınınkinden üstün olduğunu ifade etmiş ve Tahtânî'nin hocalarından biri olan el-Allâme Şemseddin el-İsfahânî'den bahsetmiştir.³⁷ İbn Tağrıberdî, ne Tahtânî

Ravzâtü'l-cennât fi ahvâli'l-ulemâ ve's-sâdât (Tahran: al-Matbaatü'l-Haydariyye, 1390), 6:41; Hüseyin en-Nürî et-Tabersî, *Hâtimetü müstedreki'l-vesâil*, II, 360.

32 İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürer*, IV, 339.

33 İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürer*, IV, 339.

34 Sadece Şâfiî ve Hanefî âlimlerin Zâhiriyye'de ders vermelerine izin verilmiştir. Hiç kimse Tahtânî'nin Hanefî olduğunu iddia etmediğine göre bu onun Şâfiî olduğu anlamına gelmektedir. Bu noktaya dikkatimi çektiği için, makalenin anonim hakemine teşekkür ederim.

35 İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürer*, IV, 339. Aslında İbn Râfî' Tahtânî'nin isminin Mahmud olduğunu iddia etmemektedir.

36 Madelung, İbn Hacer'in Tahtânî hakkındaki bahsini güvenilmez olarak görmektedir. O, Tahtânî ve Teftâzânî'nin aynı anda Altın Ordu Devleti'nin meclisinde olmalarının mümkün olduğunu, ancak Teftâzânî'nin tanınan bir âlim olduğunu ve bu nedenle talebeden ziyade Tahtânî'nin arkadaşı olması gerektiğini öne sürmektedir. W. Madelung, “Al-Taftâzânî”, *EP*, http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_7296.

37 İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kâhire* (Kahire: el-Müessesetü'l-Mısıriyye, 1963),

hakkındaki önceki kaynaklardan referans göstermiş ne de görebildiğim kadarıyla daha sonraki alimler tarafından referans gösterilmiştir.

On beşinci yüzyıl kaynaklarının sonuncusu Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Buğye-tü'l-vuât'*ıdır.³⁸ Onun Tahtânî hakkındaki maddesi öncekilerin bir benzeridir. Madenin büyük bir kısmı, İbn Kesîr'den naklettiği Tahtânî ile Takıyyüddin es-Sübki arasındaki geçen münazaradır. Süyûtî, Esnevî ve İbn Hacer'in yanı sıra, dil bilimelerindeki eksikliğine rağmen Tahtânî'nin hakîm olduğunu söyleyen kendi hocası Muhyiddin el-Kâfiyeci'den (ö. 879/1474) de alıntı yapmaktadır.³⁹

C. Onuncu/On Altıncı Yüzyıl Kaynakları

İlki Ahmed b. Mustafa Taşköprizâde'nin (ö. 968/1561) *Miftahu's-saâde ve misbâhu's-siyâde*'sidir. O, bahsine Tahtânî isminin arkasındaki hikâyenin orijinal gibi görünen (dilde, ayrıntılarda değil) bir anlatımıyla başlar. Daha sonra o, Sübki'nin bütün maddesini alıntılar. Sonrasında Taşköprizâde, Tahtânî hakkında bildiklerimize orijinal bir katkı olabilecek şekilde, gençliğinden itibaren kendisinin yetiştirdiği ve allame olana kadar eğittiği Mübârekşah adlı bir kölesinin olduğunu eklemektedir.⁴⁰

Dâvûdî'nin (ö. 945/1538-9) *Tabakâtü'l-müfessirîn*'deki maddesi İbn Kadı Şühbe'deki (Sübki, Esnevî ve İbn Kesîr'den alıntılar içeren) ve Süyûtî'deki (Tahtânî'nin Takıyyüddin ile karşılaşmasının detaylı bir açıklaması olan) bahislerinin bir kombinasyonudur.⁴¹ O ayrıca, Esnevî'nin Süyûtî'de geçen et-Tahtânî lakabına dair açıklamanın kısaltılmış versiyonunu da araya sıkıştırmaktadır.⁴²

XI, 87-88. Hocası, Ebü's-Senâ olarak da bilinen Mahmud b. Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed el-İsfahânî'dir. O, ilk olarak İbn Teymiyye'yi etkilediği Dımaşk'ta ve sonra Kahire'de hocalık yapmıştır. Zirikli, *el-A'lâm*, 7:176. Taşköprizâde de, Tahtânî'nin 740/1339-40'ta Kahire'de İsfahânî'den ders aldığı söyler; Taşköprizâde, *Miftahu's-saâde*, II, 243.

38 Süyûtî, *Buğye*, II, #1981, 281.

39 Taşköprizâde bu konuda Süyûtî'den alıntı yapmaktadır: Taşköprizâde, *Miftahu's-saâde*, I, 193.

40 Taşköprizâde, *Miftahu's-saâde*, I, 275. Al-Rahim, köleyi Şemseddin Muhammed b. Mübârekşah el-Buhârî olarak tanıtmaktadır; bkz. Al-Rahim, *The Creation of Philosophical Tradition*, 134. Taşköprizâde, Tahtânî'nin daha Rey'deyken Ubeydullah b. Mesûd el-Mahbûbî (Sadrüşşeria el-Asgar/es-Sânî, ö. 747/1346) ile tanışma arzusunda olduğunu söylemektedir. Tahtânî, ilk olarak Mübârekşah'ı ona göndermek istediye de Mübârekşah bu teklifi kabul etmemiştir; bkz. Taşköprizâde, *Miftahu's-saâde*, II, 171.

41 Dâvûdî'nin açıkça Takıyyüddin'in Tahtânî'nin muhatabı olduğundan bahsetmesi dışında aynı yorum, Süyûtî'nin maddesinde de görünmektedir.

42 Dâvûdî, *Tabakât*, II, #582, 253-54.

Dâvûdî gibi İbn Tolun'unun (ö. 953/1546) *el-Kalâ'idü'l-cevheriyye*'deki Tahtânî bahsi küçük değişikliklerle birlikte İbn Kadî Şühbe'ninkinin kısmen bir kopyasıdır.⁴³ Buna rağmen İbn Tolun, orijinal ve önemli bir iddia ortaya koymaktadır: Ona göre Tahtânî –İbn Râfî'nin Kâsiyûn dağıнын eteklerinde olduğu fikrinin aksine– Hazremî mezarlığındaki Cebrail mağarasının altına defnedilmiştir.⁴⁴

D. On Birinci/On Yedinci Yüzyıl Kaynakları

Bu noktaya kadar incelediğim tüm kaynaklar Şâfiî ve Hanefî âlimlere aitti ve bu kaynaklar, Tahtânî'nin bağlı olduğu mezhep hakkında söyleyecek bir şeyleri olduğunda onun Şâfiî olduğunu söylediler. On yedinci yüzyıla geldiğimizde ise, Kutbüddin'in Şîî olduğunu iddia eden kaynaklarla karşılaşmaktayız. Bunlardan ilki, Kadî Nurullah Şüşterî'nin (ö. 1019/1610) *Mecâlisü'l-mü'minîn*'idir. Şüşterî, uzun uzadıya Tahtânî'yi şiiir ve nesir konusunda övmekte, onun Verâmin'de doğup büyüdüğünden bahsetmekte⁴⁵ ve Büveyhî soyundan geldiğini iddia etmektedir. Daha da önemlisi Şüşterî, Allame Hillî'nin Tahtânî'niye verdiği bir icazete sahip olduğunu iddia edip bundan alıntı yapan ilk kişidir.⁴⁶ O, ayrıca Muhammed b. Mekki'nin (ö. 786/1384)⁴⁷ “Dımaşk'ta Tahtânî'nin hizmetine girdim ve ondan aktarma yapmak için izin aldım” mealinde bir ifadesi bulunduğunu iddia etmektedir. Şüşterî'ye göre İbn Mekki, Tahtânî'nin “şüphesiz (*bî şubhe*)” bir Şîî olduğunu onaylamakta ve bunun hakkında kesin bir şekilde konuşmaktadır. Ayrıca, hocası olan Hillî'ye olan bağlılığı da Tahtânî'nin Şîî olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. İbn Mekki, ayrıca Tahtânî'nin 12 Zilkade 766/1 Ağustos 1365'te öldüğünü ve ilk olarak Sâlihiye'ye defnedildiğini, ama daha sonra bilinmeyen bir yere taşındığını nakletmektedir. Bunun ötesinde Şüşterî, Tahtânî ve Takıyyüddin es-Sübki arasında geçen karşılaşmaya dair Süyûtî'nin anlatısına atıfta bulunmaktadır. Bu alıntı, İbn Hacer'in İbn Kesir'den aktardığı rivayetin kısaltılmış bir versiyonudur.⁴⁸

43 İbn Tolun, bazılarının Tahtânî'nin isminin Mahmud olduğunu söylemesinden bahsetmemektedir. Ayrıca o, İbn Kadî Şühbe'nin Tahtânî'nin aklı ilimlerde mahir olması, dinî ilimlerde genel bir bilgiye sahip olması, İcî'nin öğrencisi olması ve ölene kadar Şam'da ikamet etmesi gibi gözlemlerine/fikirlerine de yer vermemiştir.

44 İbn Tolun, *el-Kalâ'id*, I, 341. Bu iddianın önemi için bkz. Al-Rahim *The Creation of Philosophical Tradition*, 137.

45 C. E. Bosworth, “Warâmîn”, *EP*, http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_COM_1338.

46 Çeviri için bkz. Al-Rahim *The Creation of Philosophical Tradition*, 132.

47 Şehid el-evvel olarak da bilinir. B. Scarcia Amoretti, “Muhammad b. Makki”, *EP*, http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_5361.

48 Nurullah b. Abdullah eş-Şüşterî, *Mecâlisü'l-mü'minîn* (Tahran: Kitabfurûşî-yi İslâmiyye, 1995), II, 212-13.

Bir sonraki ise *Nakdûr-ricâl* adlı eserindeki kısa maddesinde Tahtânî'nin soyuna İbn Bâbeveyh nesebi ekleyen Tefrîşî'dir.⁴⁹ O, Tahtânî'ye muhtemelen Ebû Ca'fer künyesinin⁵⁰ bir varyantı olan başka bir neseb de (İbn Ebî Ca'fer) vermektedir.⁵¹ Şüşterî gibi o da Hillî'nin Tahtânî'nin hocası ve Muhammed İbn Mekki'nin de Tahtânî'nin öğrencisi olduğunu bildirmektedir. Tefrîşî, Kutbüddin'i büyük itibar ve mevki elde etmiş (*celilü'l-kadr ve azîmü'l-menzile*), Şiiler arasında parlayan bir yüz (*vechun min vücûhi hâzihî't-tâife*) olarak varsaymaktadır. Tahtânî'yi Şii olarak varsaymanın yanı sıra Tefrîşî, maddesini inşa ederken şimdiye kadar incelediğim herkesten ayrılmaktadır.⁵²

Ezber bozan bir diğer âlim İbn Sînâ'nın *el-İşârât ve't-tenbihât*'ını ele alırken Tahtânî'den bahseden Hacı Halife'dir (Kâtib Çelebi, ö. 1067/1657). Kâtib Çelebi'ye göre Tahtânî muhakeme tarzındaki haşiyesini Kutbüddin eş-Şîrâzî'nin (ö. 710/1311) önerisi üzerine yazmıştır. Ancak, Al-Rahim, ikili arasındaki önemli yaş farkı ve aralarında bulunan coğrafi mesafenin uzunluğu göz önünde bulundurulduğunda bu "öneri"nin mümkün olmadığını ikna edici bir şekilde göstermektedir. Kâtib Çelebi, Tahtânî hakkında başka bir şey söylememiştir.⁵³

Bir sonraki kaynak olan Hanbeli İbnü'l-İmâd'ın (ö. 1089/1679) *Şezerâtü'z-zeheb*'i iyi biçimlendirilmiş yapıya geri döner. Tahtânî'nin ismini ortaya koyduktan sonra Tahtânî hakkındaki bahsinin başlangıcı Dâvûdî'ninkiyle aynıdır, ki o da neredeyse İbn Kadî Şühbe'ninkiyle aynıdır. İbnü'l-İmâd, Dâvûdî'de bulunduğu gibi Kutbüddin'in isminden ve et-Tahtânî lakabının açıklamasından sonra Şâfiî bağlantılarının açık bir ifadesi olan *kâne Şâfi'iyeni* araya sokar. Daha sonra o, İbn Kadî Şühbe'nin Tahtânî'nin İcî ve diğerleriyle çalıştığı hakkında görüşlerinin İbn Hacer'de aktarılan şeklini; Süyûtî'nin hocası Kâfiyeci'den yaptığı alıntısını; Sübkî'nin maddesinin büyük bir kısmını ve İbn Râfi'nin Tahtânî'nin mezar yeri hakkındaki görüşlerini aktarmaktadır.⁵⁴

49 Sadece diğer iki âlim Tahtânî'ye İbn Bâbeveyh atfında bulunmaktadır: Erdebîli ve Âmilî, ikisi de Tefrîşî'den kopyalamıştır.

50 Ebû Ca'fer ilk olarak Ali el-Karakî'nin el-Kadî Safiddin'e olan icazetinde görünmektedir; bkz. Meclisî, *Bihâr*, CV, 49 ve daha sonra Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, VI, 380; Tabersî, *Hâtîme*, II, 351.

51 Mustafa b. el-Hüseyn et-Tefrîşî, *Nakdûr-ricâl* (Kum: Müessesetu Âl-i Beyt li'l-ihyai't-türâs, 1418), IV, 311. Tefrîşî'den naklen: Muhammed b. Ali el-Erdebîli, *Câmiü'r-ruvât* (Kum: Mektebetü Ayetullah el-Uzmâ el-Maraşî en-Necefi, 1403) II, 187 ve Muhammed Bâkir el-Meclisî, *Bihârü'l-envârî'l-câmi'a* (Beyrut: Müessesetü'l-Alemî li'l-matbuat, 2008) CV, 99.

52 Tefrîşî, *Nakdûr-ricâl*, IV, #686/5042, 311-12.

53 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1982), I, 95; Al-Rahim *The Creation of Philosophical Tradition*, 22-23.

54 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb* (1992), VIII, 355-56.

İbnü'l-Îmâd'dan sonra, Tahtânî bahsini kelimesi kelimesine Tefrîşî'den kopyalayan el-Erdebîlî (ö. 1098/1686-7) gelmektedir.⁵⁵ Âmilî (ö. 1104/1693) de *Emelü'l-âmil*'inde tamamen Tefrîşî'den alıntı yapmaktadır. Buna ek olarak o, Tahtânî'nin Hillî'den (aldığı) icazet hakkında Şüşterî'nin *Mecâlisü'l-mü'minin*'i alıntılaman ilk kişidir.⁵⁶

Muhammed Bâkır el-Meclisî (ö. 1110/1698) Şüşterî'nin açtığı yolu takip etmektedir. *Bihârü'l-envâr*'ında Tahtânî hakkındaki katkıları, büyük bir ölçüde Tahtânî'nin Hillî'den aldığı icazete ve İbn Mekkî'nin Tahtânî ile geçirdiği zamana dair ifadelerine dayanmaktadır. Tahtânî'nin kesinlikle bunu ifade ettiğini bizzat duyduğunu (*sarraha bi-zâlike ve semi'tühû minhu*) ve (Hillî'nin aksine) *ehli beyte* olan bağlılığının iyi bir şekilde bilindiğini söyleyen İbn Mekkî'nin ifadesi hakkında Şüşterî'nin aktarımına benzer bir tarzda, Meclisî'nin anlatışı da Tahtânî'nin kuşkusuz (*bi-gayri şekkin ve-lâ reyib*) bir Şîî olduğunu iddia etmektedir.⁵⁷ Şüşterî'nin ifadesinden farklı olarak Meclisî'nin anlatışı, İbn Mekkî'nin Tahtânî ile Dımaşk'ta Şaban 766/Mayıs 1365'in sonlarına doğru görüşüğünü açıkça belirtmektedir.⁵⁸

E. On İkinci/On Sekizinci Yüzyıl Kaynakları

On ikinci/on sekizinci yüzyıldaki kaynaklar da önceki kaynaklardan alıntı yapma eğilimine ve Hillî ile İbn Mekkî'ye isnat edilen ifadelere itimat etmeye devam etmektedir. Abdullah Efendi el-İsfahânî'nin *Riyâzü'l-ulemâ*'sındaki Tahtânî maddesi,⁵⁹ önceki bahislerin ve icazet hakkındaki bilginin gelişigüzel bir birleşimidir. O, Âmilî'nin bütün bahsini (ki o da Hillî'nin icazetinin Şüşterî'de bulunan halini kopyalar), İbn Mekkî'nin Tahtânî ile Dımaşk'ta görüştüğüne dair ifadesini,⁶⁰ İbn Kadı Şühbe'nin bahsini, Celâleddin ed-Devvânî'nin (ö. 908/1502) Mîr Hüseyin Meybüdü'ye (ö. 909/1503-4) olan icazetinden bir pasajı ve Zeynüddin b. Ali'den

55 Erdebîlî, *Câmi*, II, 187.

56 Muhammed b. el-Hasan b. Ali el-Hürr el-Âmilî, *Emelü'l-âmil*, ed. Ahmed Hüseyni (Kum: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, tsz.), II, #908, 300-1.

57 Meclisî, *Bihâr*, CIV, 378.

58 İbn Mekkî'nin ifadesinin Meclisî'de geçen versiyonu, Tahtânî'nin 12 Zilkade 766/1 Ağustos 1365'te öldüğünü, Sâlihiye'ye defnedildiğini ve daha sonra bilinmeyen bir yere taşındığını söyleyen Şüşterî'nin versiyonuyla uyumsuzdur. Meclisî, *Bihâr*, CIV, 377-78. İbn Mekkî'ye atfedilen, bu kez İbn Hâzin'e olan icazetinde, başka sağlam olmayan bir ifade, onun 768/1367 yılında Şam'da Tahtânî'nin hizmetine girdiğini söylemektedir. Bu tarih, çoğunlukla Tahtânî'nin öldüğünün söylendiği tarihten sonradır. Meclisî, *Bihâr*, CIV, 406.

59 İsfahânî, *Riyâz*, V, 168-72.

60 Bu, Meclisî'nin Hillî'nin *icazetini* ortaya koymasından sonra görünen versiyondur (İbn Mekkî'nin İbn Hâzin'e *icazetinden* ziyade) İsfahânî, bunu Zeynüddin b. Ali'nin el yazmasında gördüğünü iddia etmektedir, o da İbn Mekkî'nin el yazmasında gördüğünü öne sürmektedir, İsfahânî, *Riyâz*, V, 170.

(Şehîd-i Sâni, ö. 965/1502) Hüseyin Abdüssamed'e⁶¹ verilen bir icazeti kopyalamaktadır. Devvânî'nin icazetine göre Tahtânî aklı ilimleri Kutbüddin eş-Şîrâzî'den (ö.710/1311), Seyyid Şerif el-Cürçânî de Tahtânî'den tahsil etmiştir.⁶²

İsfahânî gibi, Yusuf b. Ahmed el-Behrânî'nin *Lü'lü'etü'l-Bahreyn*'deki Tahtânî maddesi önceki kaynakların bir derlemesidir; kısmen Âmilî'nin bir kopyası ve Şüsterî'nin tümüyle kopyası (Arapçaya çevrilmiş haliyle). Sonunda, Behrânî, Tahtânî'nin Şii olup olmadığına dair değerlendirmesini eklemektedir: Suriye'deyken görünüşte Sünnî olarak yaşadığı için onun Şii olmadığını iddia etmek ihtimal dışıdır; çünkü Suriye o zamanlar halk arasında Sünnî gibi yaşayıp takiye yapan Şii âlimlerle doluydu.⁶³

On ikinci/ on sekizinci yüzyıl kaynakları Muhammed Bekir el-Behbahânî'nin (el-Vâhid el-Behbahânî, ö. 1206/1791-2 ya da 1208/1793-4) *Ta'likâ alâ Minhâci'l-mekâl'i* ve Ebû Ali el-Hâirî'nin (ö. 1216/1800-1) *Münthe'l-mekâl'i* ile sona ermektedir. Behbahânî'nin Tahtânî hakkındaki bahsi, kaynak belirtilmeden Tefrîşî'nin nakledilmiştir.⁶⁴ Hâirî de Tefrîşî'nin maddesini tümüyle kopyalamakta, fakat kaynağını belirtmektedir. Daha sonra o, İbn Mekki'nin İbn Hâzin'e verdiği icazetin bir kısmını kopyalar. İbn Mekki, bu icazette Tahtânî'nin hizmetine girdiğinden ve Hillî'nin Tahtânî'ye verdiği icazetinin başlangıcından bahsetmektedir.⁶⁵ Hâirî, hiçbir açıklama yapmadan Tahtânî'nin hem Büveyhî nesebinin hem de İbn Bâbeveyh ile ilişkilendirilmesinin yanlış olduğunu düşünmektedir.

F. On Üçüncü/On Dokuzuncu Yüzyıl Kaynakları

İncelediğim on üçüncü/on dokuzuncu yüzyıl kaynaklarının ikisi de Tahtânî'nin bağlı olduğu mezhep üzerine yoğunlaşmaları bakımından önceki kaynaklardan ayrılmak-

61 Hüseyin Abdüssamed, İmâmiyye âlimi Muhammed b. Hüseyin'in (Bahâeddin Âmilî, ö. 1030/1621) oğludur. Zeynüddin b. Ali, ona Tahtânî'nin *Şemsiyye*'sine yazdığı şerhi aktarma yetkisi vermiştir. Bu şerhte, o "Kutbüddin... İbn Babâveyh" olarak atıfta bulunmaktadır. Meclisî, *Bihâr*, CV, 99.9. Zeynüddin için bkz. Etan Kohlberg, "Al-Shahid al-Thâni", *EP*, http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_6763.

62 İsfahânî, *Riyâz*, V, 170. Al-Rahim, Tahtânî ve Cürçânî arasındaki görüşmeyi mümkün ama muhtemelen bir efsane şeklinde tanımlamaktadır. Al-Rahim, *The Creation of Philosophical Tradition*, 133-35.

63 Yusuf el-Behrânî, *Lü'lü'etü'l-Bahreyn fi'l-icâze ve terâcim*, ed. Muhammed Sâdik Bahr el-Ulûm (Manama: Mektebet Fahrâvî, 2008), #74, 187-92.

64 Behbahânî'nin *Ta'likâ's*ının erişebildiğim tek versiyon, *Ta'likâ alâ Minhâci'l-mekâl*, #2962, 327, <http://shiaonlinelibrary.com/الكتب>.

65 Hâirî, *Münthe'l-mekâl*, VI, #2849, 175-76. Hâirî Meclisî'de bulunan her iki icazeti de alıntılanmaktadır. Meclisî, *Bihâr*, CIV, 377-78, 406.

ta, bunun dışında ikisi de genel olarak önceki kaynakları kopyalamaktadır. Muhammed Bâkır el-Hânsârî el-İsfahânî (ö. 1313/1895-6) *Ravzâtü'l-cennât*'ta ısrarla Tahtânî'nin Şîî olmadığını iddia etmesi bakımından Şîî yoldaşlarından ayrılmaktadır.⁶⁶ O, Tahtânî'nin bağlı olduğu mezhep sorununu ciddi bir şekilde ele alan ilk âlimdir. Tahtânî hakkındaki maddesi modern baskıda on sayfayı kaplamaktadır. Maddenin uzunluğu, daha çok maddenin yaklaşık yüzde altmışını oluşturan Süyûtî, Âmilî ve Behrânî'deki bilgilerin kelimesi kelimesine dâhil edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Hânsârî'nin sert ve aşırı uzun Tahtânî maddesi, Hüseyin en-Nürî et-Tabersî tarafından aynı şekilde sert ve hatta daha uzun bir reddiyeye maruz bırakılmaktadır. O, *Hâtimetü Müstedreki'l-vesâ'il*'inde⁶⁷ Hânsârî'yi özel olarak hedef almadan önce, Meclîsî'de görünen haliyle Hillî'nin icazetinin ve İbn Mekki'nin Tahtânî'nin Şîî olduğuna dair kanıtının kopyasını içeren kaynaklarla başlamaktadır. O, Şüşterî ve Âmilî'nin eserlerinde bulunan delillere itiraz etmekte; ancak Tahtânî'nin çağdaşı olan öğrencisi İbn Mekki'nin görgü tanıklığının Tahtânî'nin Şîî olduğunu kanıtlamak için yeterli olduğunu söylemektedir. Açıkça, kaynağı belirtilmemiş olsa bile, Hânsârî'ye cevap olarak Tabersî, Suriye'nin Sünnîler tarafından kontrol edildiği gerçeğine işaret ederek Tahtânî'nin ne sözde ne de eylemde kendisinin Şîî olduğunu asla göstermediği iddiasının yerinde oluşunu ve güvenilirliğini ortaya koymaktadır. Ona göre herhangi biri böyle bir durumda doğal olarak kendi gerçek inancını gizleyecektir.⁶⁸ Sonunda Hânsârî'yi doğrudan muhatap aldığı Tabersî otuz yedi problemi içeren ve otuz beş basılmış sayfayı kapsayan bir cevap inşa etmektedir (bunu bir sonraki bölümün sonunda ele alacağım).⁶⁹

III. Kaynaklardaki Tarzlar

Kutbüddin hakkında maddelere sahip biyografik eserlerin çokluğuna rağmen onun hakkında özgün iddialar ortaya koyan kaynaklar oldukça azdır: Sübkî, Esnevî, İbn Râfî', İbn Kesir, Ebû Zür'a, Taşkoprizâde, Şüşterî ve Meclîsî; bir başka deyişle daha çok Tahtânî'nin çağdaşları veya yakın çağdaşları ve sonrasında Tahtânî'nin biyografisini ve prosopografisini oluşturmak için Hillî ve İbn Mekki'nin icazetlerini derleyen birkaç Şîî alimden ilki. Kaynakların büyük bir çoğunluğu, yalnızca kendilerinin öncekilerin kopyası ya da yeni bir şekilde sunulmasından ibarettir.

66 Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, VI, #559, 38-48.

67 Tabersî, *Hâtîme*, III, 351-99.

68 Tabersî, *Hâtîme*, II, 355.

69 Hânsârî'nin argümanlarının bazılarının kısa özeti için bkz. Al-Rahim, *The Creation of Philosophical Tradition*, 137-38.

En çok alıntılanan Sünnî âlim, daha sonraki yedi kaynakta görülen Esnevî'dir.⁷⁰ Onun Kutbüddin hakkındaki maddesi yaklaşık bir paragraftır. O, Kutbüddin'in lakabının Tahtânî olduğu açıklamasından ötürü daha sonraki Sünnî alimler tarafından tercih edilerek çok sık alıntılanmıştır; hiçbir Şîî alim Kutbüddin'i Tahtânî olarak adlandırmamasına rağmen İsfahânî, Esnevî'den alıntı yapan İbn Kadı Şühbe'den naklen bu isimden bahsetmiştir. Onun *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*'sini alıntılaman altı âlimden biri olan İbn Kadı Şühbe (ö. 851/1448) Sünnî âlimler arasında en meşhur ikinci âlimdir.⁷¹ Onun eserinin şöhreti, Tahtânî hakkında ortaya konan önceki bahislerin ömrünün uzamasına yardımcı olmuştur. Sübkî ve İbn Kesîr, daha sonraki dört kaynakta görünmesine rağmen asıl kaynak üç tanedir.⁷² Öte taraftan, daha sonraki hiçbir kaynak Ebû Zür'a, Makrizî, İbn Tağrıberdî, İbn Tolun ya da İbnü'l-İmâd'dan alıntı yapmamaktadır.

Kimin kimden alıntı yaptığını ortaya koymanın yanında, Tahtânî'nin hayatı hakkındaki kaynaklara dair araştırmam, bazı kayda değer tarzları da ortaya çıkarmaktadır. On birinci/on yedinci yüzyıldan önceki kaynakların hepsi, aynı karakteristik özellikleri paylaşmakta ve temelde onun hakkında aynı şeyleri söylemektedir. İlk olarak hemen hemen onların hepsi Şâfiî âlimler tarafından yazılmıştır; Hanefî olan Taşkoprizâde ve İbn Tolun haricinde. On birinci/on yedinci yüzyıl öncesinde incelediğim on dört kaynaktan sadece altısı Tahtânî'nin bağlı olduğu mezhep hakkında söz söylemektedir. Bunlardan dördü açık seçiktir, yani onlar ya adına bir nisbe dahil etmişler (Şâfiî gibi) ya da ana metinde onun Şâfiî olduğunu ifade etmişlerdir. Dolaylı yoldan bahsedenler derken Sübkî ve Esnevî'yi kast ediyorum: İkisinin eseri de *Tabakâtü's-Şâfi'iyye* adını taşısa bile, Tahtânî'nin bağlı olduğu mezhep hakkında yorum yapmamışlardır. Genel olarak bu tür dolaylı iddialar, Tahtânî'nin Şâfiî-Sünnî olduğu konusunda zayıf delillerdir.

Önceki eserlerin kopyalanması ve birleştirilmesi yaygın olduğu için bu eserlerin hepsi aslında aynı şeyi söylemektedir. İbn Kadı Şühbe, Kutbüddin hakkındaki bilgimize özgün katkı sağlamamaktadır; onun maddesi yalnızca sekizinci/on dördüncü yüzyıldaki kaynaklarda görünen bilgilerin bir derlemesidir: Sübkî, Esnevî,

70 Doğrudan İbn Kadı Şühbe, *Tabakât*, III, #674, 283; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürer*, IV, #923, 339; dolaylı olarak Süyûtî, *Buğye*, II, #1981, 281; Taşkoprizâde, *Miftâhu's-saâde*, I, 275; Dâvûdî, *Tabakât*, II, #582, 253; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab* (1992), VIII, 355; İsfahânî, *Riyâz*, V, 171.

71 İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürer*, IV, #923, 339; Süyûtî, *Buğye*, II, #1981, 281; Dâvûdî, *Tabakât*, II, #582, 253; İbn Tolun, *el-Kalâ'id*, I, 341; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab* (1992), VIII, 355; İsfahânî, *Riyâz*, V, 171.

72 İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürer*, IV, #923, 339; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab* (1992), VIII, 355; İsfahânî, *Riyâz*, V, 171.

İbn Râfi' ve İbn Hacer. Daha sonra, İbn Hacer el-Askalânî, bu kaynakları yeni bir şekilde ifade ederek ortaya koymuştur. Bu âlimlerin her ikisi de onuncu/on altıncı ve on birinci/on yedinci yüzyıllardaki Sünnî kaynaklarda bulunan bilgilerin bir çoğunu açıklamalarında kullanmışlardır.

On birinci/on yedinci yüzyılda, Şîî alimlerin Tahtânî'nin adına Büveyhî⁷³ ya da İbn Bâbeveyh⁷⁴ nesebini eklemesi gibi Tahtânî hakkında yeni iddialar içeren büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Değişiklikler, Tahtânî'nin hayatı hakkında bulunduğum Şîî kaynaklar arasında ilk olan Şüşterî ile başlamaktadır. Şüşterî, Tahtânî'nin Şîî olduğunu beyan eden ilk kişidir. Bu noktadan itibaren, incelediğim kaynakların ikisi dışında hepsi Şiiler tarafından yazılmıştır ve Tahtânî'nin Şîî olduğunu iddia etmektedirler. İstisnalar, *Şezerâtü'z-zehab*'inde Tahtânî'nin bir Şâfiî olduğunu iddia eden Hanbelî İbnü'l-İmâd ve Tahtânî'nin bağlı olduğu mezhep hakkında yorum yapmamış olan Hanefî Kâtib Çelebi'dir. Bir Şîî tarafından yazılan yalnızca bir kaynak, el-Hânsârî'nin (ö. 1313/1895-6) *Ravzâtü'l-cennât*'ı, Tahtânî'nin bir Şîî olduğunu itiraz etmektedir.

Daha da önemlisi, Şüşterî bilgi için biyografik literatürün dışına çıkan ilk kişidir. Bu konuda, Tahtânî'nin hocası Allame el-Hillî'den aldığı bir icazete ve öğrencilerinden biri olan Muhammed İbn Mekki'nin tanıklığına dayanmaktadır. On birinci/on yedinci yüzyılın sonlarında, Meclisî (ö. 1110/1698) de hacimli eseri olan *Bihârü'l-envâr*'a Hillî ve İbn Mekki'nin icazetlerini dâhil ederek aynı şeyi yapmaktadır.

Kutbüddin'in bağlı olduğu mezhep, yalnızca ölümünden beş yüzyıl sonra, on ikinci/on dokuzuncu yüzyıldaki biyo-bibliyografik literatürde tartışma konusu olmuştur. Yine de bundan önce, âlimlerin bunu tartıştığına dair işaretler vardır. İlk olarak Şüşterî'de görünen ve benzer bir tarzda Meclisî'de, Behrânî'nin *Lü'lü'etü'l-Bahreyn*'inde ve İsfahânî'nin *Riyâzü'l-ulemâ*'sında yeniden ortaya çıkan bir ifade, İbn Mekki şunu beyan etmektedir: Tahtânî "Şüpheyeye yer bırakmaksızın İmâmiyye mezhebindedir. O, söylediğini duyduğum bir şey hakkında açıkça konuşmuştu. Onun ehli beytin geri kalanına olan bağlılığı bilinmektedir."⁷⁵ Şüşterî ve Behrânî'nin anlatımında, Tahtânî'nin hocası Hillî'ye olan bağlılığı ve inancının saflığı onun bir Şîî olduğunu kanıtlayan yeterli bir delil olarak gösterilmektedir.⁷⁶

73 Şüşterî, *Mecâlis*, 2:212; Muhammed İbn Mekki'nin İbn Hâzin'e icazeti, Meclisî, *Bihâr*, CIV, 406; Âmilî, *Emelü'l-âmil*, II, 300; İsfahânî, *Riyâz*, 5:168; Behrânî, *Lü'lü'etü'l-Bahreyn*, 188; Tabersî, *Hâtîme*, II, 351.

74 Zeynüddin İbn Ali'nin el-Hüseyn Abdüssamed'e icazeti, Meclisî, *Bihâr*, CV, 99; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, IV, 311.

75 Meclisî, *Bihâr*, CIV, 378.

76 Şüşterî, *Mecâlis*, II, 213; Behrânî, *Lü'lü'etü'l-Bahreyn*, 190.

Bu ifadenin doğru olduğunu varsayarsak, bu durum Tahtâni'nin yaşamı esnasında ya da ölümünden kısa bir süre sonra, öğrencisi olduğu iddia edilen Muhammed İbn Mekki'nin Tahtâni'nin saf bir inançla sadık bir Şii olduğunu kuşkuya yer vermeyecek kelimelerle ifade etmenin gerekli olduğunu hissettiğini göstermektedir.

En azından bu ifade, dokuzuncu/on altıncı yüzyılın sonlarında ya da onuncu/on yedinci yüzyılın başlarında Şüsterî onu dâhil ettiğinde bu ifadelerin Kutbüddin'in biyografisi (Şii alimler tarafından yazıldığı gibi) ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Daha geniş bağlamda bu ifade, önde gelen Şii alimleri İbn Sînâ'ya kadar bağlayan felsefi bilginin aktarılmasını amaçlayan bir zincirin kurulması projesiyle ilgilenen Safevî dönemi Şii âlimleriyle ilgilidir. Bu zincirin desteklenmesi için, Tahtâni'nin Şii olması ve Kutbüddin eş-Şîrâzî gibi diğer önde gelen Şii âlimlerle buluşması gerekmektedir.⁷⁷

İbn Mekki'nin ifadesine karşı çıkan tek Şii alim, Hânsârî'dir. Ona göre Tahtâni'nin bağlı olduğu mezhep hakkındaki karışıklığın kaynağı, İbn Mekki'nin Tahtâni'nin açık bir Şii olduğunu söylemesidir. O, İbn Mekki'nin yaptığı şeyin ihtiyatlı gizlenme (*takiyye*) örneğinden başka bir şey olmadığını öne sürmektedir.⁷⁸ Hânsârî'ye verdiği cevabında Tabersî, bu argüman dizisini oldukça garip bulmaktadır. O, takiyenin “onlar [yani Sünniler] arasından ileri gelen bir âlimin Şii olarak düşünülmesini değil, bir İmâmî'yi Sünnî olarak düşünmeyi gerektirdiği” görüşünü öne sürerek Hânsârî'yi reddetmektedir. Başka bir deyişle, mezhebi hakkında bir şüphe bulunmayan İbn Mekki, Hânsârî'nin Dimaşk'ta ileri gelen bir Sünnî âlim olduğunu söylediği Tahtâni'nin kesinlikle bir Şii olduğunu iddia ederek nasıl takiye yapmış olabilir? Tabersî, “Takiye, bir Şii'nin, Sünnî olduğunun iddia edilmesini gerektirmez mi?” diye sorar ve şunu ekler: “Hillî'nin ayrıca kendi icazetinde Tahtâni'yi överek takiye yaptığını öne sürmek [aslında Hânsârî böyle bir şey öne sürmemektedir] aptalca ve gülünçtür.”⁷⁹

Aslında Hânsârî'nin yaptığı şey, Hillî'nin icazetinin güvenilirliğine saldırmaktır. Hânsârî, bu icazetin yalnızca sözüne pek de güven olmayan Şüsterî'nin *Mecâlisü'l-mü'minin*'de aktarılmasının şüpheli olduğunu öne sürmektedir.⁸⁰ Tabersî ise tam tersini söyleyerek cevap vermektedir: “Şüsterî, en dindâr ve sadık Şii'ler arasındadır, sözünde asla şüphe bulunmayan biridir [Her ikisi de iddiaları için bir delil ge-

77 Al-Rahim, *The Creation of Philosophical Tradition*, 133-35.

78 Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, VI, 39.

79 Tabersî, *Hâtîme*, II, 273-74.

80 Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, VI, 39.

tirmemektedir.]” Dahası Şüşterî, Hillî'nin icazetinin Meclisî'nin *Bihârü'l-envâr*'ında da nakledildiğine işaret ederek, icazetin naklinin Şüşterî ile sınırlı olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Tabersî şunu da ekler: “Tahtânî'nin Şîî olduğunun daha iyi bir kanıtı, *Bihârü'l-envâr* ve ‘diğer kaynaklar’da yer alan İbn Mekkî'nin *icazetinde* İbn Hâzin'e söylediği şeydir.” Yine de o, Meclisî'nin Şüşterî'den sonra geldiğini kabul edip diğer kaynakların isimlerini söylemeyi ya da Tahtânî'nin bir Şîî olduğunun en iyi kanıtının neden onun ölümünden 250 yıl sonraya kadar yaygın bir şekilde beyan edilmediğini sormayı ihmal etmektedir.⁸¹

Hânsârî'ye göre Tahtânî'nin Hillî'nin öğrencisiyken Şîî olduğu kabul edilse bile bu, onun daha sonra mezhep değiştirdiği ve Sünnilerin baş âlimi olduğu gerçeğini değiştirmez. Tabersî buna şu iddia ile cevap vermektedir: “Kendi bilgisine göre, bilginin doruklarına erişmiş hiçbir Şîî alim, baş âlim olmak gibi sadece dünyevi menfaatler uğruna [Sünnilik için Şiîliği kastederek] ‘gölgeler için ışığı terk etmez.’” Tabersî haklı olarak hiçbir kaynağın Tahtânî'nin Dımaşk'ta Sünnilerin baş âlimi olduğunu nakletmediğini vurgulamıştır. Tabersî sonrasında şayet Tahtânî bir Sünnî olsaydı, Sünniler tarafından oluşturulan biyografik sözlüklerde yer alırdı diye belirtir. O, Tahtânî'nin Kütübî'nin (ö. 764/1363) *Fevâtü'l-vefeyât*'ında bulunmadığını söyledikten sonra, eksiksiz bir şekilde alıntılanmaya değer garip bir iddia eklemektedir: “İbn Hacer el-Askalânî, *el-Dürerü'l-kâmine*'de ondan bahsetmediği gibi Suriye'de [Tahtânî'nin] baş fakih olan çağdaşı Tâceddin es-Sübki de *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*'sinde ondan bahsetmemektedir. Bu iki kitapla da karşılaşmadım. Ama ikisinden birinde onun hakkında bir madde olsaydı Süyûtî, *et-Tabakât*'ında ondan bahsederdi.”⁸² Gördüğümüz üzere, Sübki ve İbn Hacer, Tahtânî maddelerine sahiptirler. Hatta Süyûtî, (her ne kadar alıntıladığını belirtmese de) İbn Hacer'den alıntı yapmaktadır. Bu hata ne kadar utanç verici olursa olsun, Tabersî'nin vurgulamak istediği daha genel sonuç direnmeye devam eder: Şayet Tahtânî Dımaşk'ta Sünnî âlimlerin başı olsaydı, onun çağdaşı olan Sübki bundan bahsetmez miydi?

Bütün bunlara bakıldığında, iki taraf da ikna edici bir argüman öne sürmemektedir. Hânsârî, iddiasına fazla güvenmekte ve çok az gerçek kanıt öne sürmektedir. Tabersî, kanıt göstermede çoğu kez başarılı olur, ancak kolayca çürütülebilen ampirik hataları sıkça yaparak kendi iddiasını çürütür. İkisinin de Tahtânî hakkındaki uzunca maddelerinin sonucunda, Hânsârî tarafından ortaya atılan ikna edici kanıt, yani

81 Tabersî, *Hâtîme*, II, 275-76.

82 Tabersî, *Hâtîme*, II, 379. Tabersî'nin bu denli çalınca bir iddiada bulunması Tahtânî'nin Şîî olduğu yönündeki argümanının ne kadar zayıf ve dolaylı olduğunun altını çizmektedir.

İbn Mekkî ve Hillî'nin icazetlerinin Tahtânî hakkındaki kaynaklarda yer almasının neden yüzyıllar aldığı ifadesine kimse hâlâ tatmin edici bir cevap verememektedir.

Hânsârî dışındaki Şîî alimler, Tahtânî'nin kendilerinden olduğu konusunda emin olsalar bile onun soyu hakkında emin değillerdir: O, en eski ve en önemli İmâmiyye âlimlerinden biri olan İbn Bâbeveyh'in (ö. 381/991) soyundan mı yoksa 320/454-932/1062 yılları arasında Bağdat'ı yöneten Deylemî hanedanından el-Büveyh'in soyundan mı gelmektedir? İlkinin taraftarları, bunu desteklemek için çeşitli deliller öne sürmektedir. Âmilî'ye göre, Zeynüddin b. Ali (Şehîd-i Sâni) kendi icazetinde çok şey belirtmektedir.⁸³ Meclisî'de Tahtânî'nin soyunun İbn Bâbeveyh'ten geldiğinin iddia edilir. Bu soy bilgisi, onun Tahtânî'nin *Kavâidü'l-ahkâm* kopyasının künyesinde yazılı olduğunu söyleyen Muhammed b. Mekkî'ye atfedilmektedir. Tahtânî'nin asıl soyu iddiası yalnızca bir kuşak önceye gitmektedir: Muhammed b. Muhammed b. Ebî Cafer b. Bâbeveyh. Bu, İbn Mekkî'nin "bu, onun es-Sadük İbn Bâbeveyh'in çocukları arasında olduğunu göstermektedir" şeklindeki iddiasını desteklemek için yetersiz görünmektedir.⁸⁴ Şüşterî'nin de dahil olduğu el-Büveyh taraftarları, Ali el-Karakî'nin (el-Muhakkik es-Sâni, ö. 940/1534) kendi icazetinde bu yönde ortaya attığı ifadeleri delil olarak öne sürmektedir.⁸⁵ Her iki durumda da deliller zayıftır. Bütün bunlardan sonra, Tahtânî'nin soyunun ne olduğu sorusu, efsaneler diyarına dönüşmekte ve onun aslında Şîî mi Sünnî mi olduğu sorusundan daha az önem arz etmektedir.

IV. Sonuç: Tahtânî Hakkında Ne Biliyoruz?

Hasılı, Tahtânî hakkında bildiklerimiz şunlardır:⁸⁶ Üzerinde en çok ortak kanı bulunan ismi, Muhammed b. Muhammed Kutbüddin er-Râzî et-Tahtânî'dir. Onuncu/on altıncı ya da on birinci/on yedinci yüzyıla kadar Büveyhî ve İbn Bâbeveyh nesebi gözükmemektedir. Büveyhî/İbn Bâbeveyh ya da Ebû Cafer/İbn Ebî Cafer isimlerine gelince, onlar yalnızca Şîî kaynaklarda bulunmaktadır. Esnevî ile başlayarak tüm Sünnî âlimler, Kutbüddin'e lakabı Tahtânî ile seslenmektedirler.

83 Âmilî, *Emel*, II, 300.

84 Meclisî, *Bihâr*, CIV, 378.

85 Şüşterî, *Mecâlis*, II, 212. İcazetin ilgili kısmı için bkz. Meclisî, *Bihâr*, CV, 49.

86 Tahtânî hakkındaki bildiklerimizi ifade ederken çağdaşı ve yakın çağdaşları tarafından yazılanlar kadar diğer birçok kaynakta verilen bilgiye de önem verdim. Yalnızca sonraki kaynaklarda geçen detaylara güvenim oldukça az ya da yalnızca bir kaynağa güvenmekteyim. Yine de onun hayatına dair bazı kabul görmüş detaylar –onun Hillî'nin öğrencisi olması gibi– yalnızca sonraki kaynaklardan gelmektedir.

Nisbesi olan Râzî'nin gösterdiği gibi Tahtânî, Rey şehrindeydi. Daha dakik olarak Şüşterî, onun Verâmin'den olduğunu iddia etmektedir.⁸⁷ İran'dayken akli ilimlerde ustalaşmış ve fıkıh eğitimi almıştır. O, Sünnî Adudüddin el-Îcî'nin nezaretinde eğitim görmüştür. Bu, daha çok Sünnî kaynaklarda geçmektedir.⁸⁸ Bu, Îcî'yi *kâdî el-memâlik* olarak tayin eden Ebû Saîd'in (salt. 716-36/1316-36) İlhanlı sultanı olduğu dönemde gerçekleşmiş olabilir.⁸⁹ O, ayrıca Kahire'de Şemseddin el-İsfahânî nezaretinde de ders almış olabilir. Hocaları arasında Şîî Allame el-Hillî (ö. 726/1325) bulunmaktadır. Bu, sadece Allame Hillî'yi Nasîrüddin et-Tûsî'ye (ö. 672/1274) bağlayan silsile Şîî kaynaklı silsilelerde geçmektedir.⁹⁰ Devvânî'ye ait olduğu söylenen bir *icazeti* aktaran İsfahânî, onun ayrıca Kutbüddin eş-Şîrâzî'nin öğrencisi olduğunu da iddia etmektedir.⁹¹ Al-Rahim'in son zamanlarda öne sürdüğüne göre⁹² bunun doğru olması pek muhtemel değildir. Şüşterî'den itibaren Şîî kaynaklar genellikle Tahtânî'nin Muhammed b. Mekki'ye hocalık yaptığını öne sürmekte,⁹³ diğerleri ise onun Cürcânî'ye ve Mübârekşah'a hocalık yaptığını iddia etmektedir.⁹⁴

Kutbüddin akli ilimleri öğrenmeye devam ettiği Dımaşk'a gitmek üzere İran'dan ayrıldı; 763/1361-62'de⁹⁵ Dımaşk'a vardı ve hocalık yapıp Zâhiriyye medresesinde yaşayarak ölene kadar orada kaldı.⁹⁶ Dımaşk'ta iken Tâceddin es-Sübkî ile arkadaşlıklar.⁹⁷

İbn Kesîr'e göre Tahtânî, akli ilimlerde önde gelen bir âlimdi, aynı zamanda iyi konuşabilen ve görme yeteneği zayıf, servet sahibi bir adamdı.⁹⁸ O 6 ya da 7 Zilkade

87 Şüşterî, *Mecâlis*, II, 212; Bosworth, "Warâmin".

88 İbn Kadî Şühbe, *Tabakât*, III, 183. İbn Kadî Şühbe'yi bu konuda kopyalayan birçok âlim için yukarıdaki bölüme bakınız. İsfahânî'nin *Riyâzü'l-ulemâ'sı* ve (Tabersî'nin Hânsârî'ye cevap verirken alıntılıdığı) Hânsârî'nin *Ravzâtü'l-cennât*'i, Şiîler tarafından yazılıp da Tahtânî'nin Sünnî İcî'den ders aldığı gösteren bulabildiğim tek kaynaklardır.

89 J. van Ess, "Al-Îdjî," *EF*, http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_3486; Al-Rahim, *Philosophical Tradition*, 132.

90 Şüşterî, *Mecâlis*, 2:212; Tefrîşî, *Nakdû'r-ricâl*, IV, 312; Erdebîlî, *Câmi*, II, 187 (Tefrîşî'nin kopyası); Âmilî, *Emel*, II, 300; Meclîsî, *Bihâr*, CV, 377-78; İsfahânî, *Riyâz*, V, 168 (Âmilî'nin kopyası); Behrânî, *Lü'lü'etü'l-Bahreyn*, 188 (Âmilî'nin kopyası); Hâirî, *Münthe'el-mekâl*, VI, 175 (Tefrîşî'nin kopyası); Tabersî, *Hâtîme*, II, birçok yerde.

91 İsfahânî, *Riyâz*, V, 171.

92 Al-Rahim, *The Creation of Philosophical Tradition*, 22-23.

93 Şüşterî, *Mecâlis*, II, 213.

94 Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde*, I, 275; İsfahânî, *Riyâz*, V, 170.

95 Sübkî, *Tabakât*, IX, #1334, 275.

96 İbn Kadî Şühbe, *Tabakât*, 3:183; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürer*, IV, 339.

97 Sübkî, *Tabakât*, IX, 275.

98 İbn Kadî Şühbe'de söylenene göre İbn Kesîr, *Tabakât*, III, 184; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürer*, IV, 339.

766/26 ya da 27 Temmuz 1365'te Dımaşk civarında⁹⁹ öldü ve iddia edildiğine göre Kâsiyûn dağının eteklerine defnedildi.¹⁰⁰

Geriyeye, Kutbüddin'in bağlı olduğu mezhebin ne olduğu sorusu kalmaktadır. İncelediğim yirmi altı kaynaktan yalnızca altısı açıkça onun bir Şâfiî olduğunu belirtmektedir; bunlardan biri, bir Şii tarafından yazılmıştır. İçlerinden en eskisi Ebû Zür'a'ya aittir. Tahtânî'nin çağdaşı (ya da yakın çağdaşı) olan kaynakların onun bağlı olduğu mezhepten hiç bahsetmemesi, bunun o zamanlarda bir sorun olmadığını göstermektedir. Dokuz kaynak, onun bir Şii olduğunu iddia etmektedir. Bunların hepsi, Safevî döneminden ya da daha sonrasında olan Şii alimlere aittir; içlerinden en eskisi, Tahtânî'nin ölümünden yaklaşık 250 yıl sonra Şüşterî tarafından yazılmıştır. Eğer Tahtânî Şii ise, kaynakların neden bunu 250 yıl sonra yazdığına bir cevap verilmelidir.

Ahmed Al-Rahim, son zamanlarda bu soruya bir cevap önermektedir. Tahtânî'nin bir Şâfiî olduğunu öne sürerek, vardığı bu sonucu şu öncüllere dayandırmaktadır: (i) Tahtânî, Abdülgaffâr el-Kazvîni'nin *el-Hâvî's-sagîr*'ine meşhur bir şerh yazmıştır. Neden bir Şii, Şâfiî furuu hakkında bir şerh yazsın ki? (ii) Şâfiî biyografilerinde –Sübki gibi onu tanıyanlar bile– ona böyle bir ithamda yer almadığına göre Tahtânî'nin Şâfiî kimliği altında gizlenmiş bir Şii olabileceği iddiası saçmadır.¹⁰¹ (iii) İddia edildiğine göre Tahtânî'nin ebedi istirahatgahı, Harezmî türbesinde, Sünnî âlimler arasındadır. Al-Rahim'e göre, Şii âlimlerin söz konusu iddiaları, Safevî dönemindeki Nasîrüddin et-Tüsî'den gelen bir rivayet zinciri oluşturma girişiminin bir parçasıdır.¹⁰²

İkna edici olmasına rağmen Al-Rahim'in argüman çizgisi bazı Şii âlimlerin Tahtânî'nin Şii olduğuna dair sahte deliller ortaya attığı neticesini verir. Başka türlü, Hillî'nin Tahtânî'ye icazeti, İbn Mekki'nin İbn Hâzin'e icazeti, Zeynüddin b. Ali'nin el-Hüseyn Abdüssamed'e icazeti olduğuna dair kanıtları nasıl açıklarız? Bu, Tahtânî'nin bütün hayatı boyunca Şii inançlarını başarılı bir şekilde sakladığını söylemek kadar problemlidir. Dolayısıyla iki iddianın da kanıtlanması ol-

99 İbn Râfi' altısı olduğunu söyler. İbn Râfi', *el-Vefeyât*, II, 299. Sübki altısı ya da on altısı olduğunu söyler. Sübki, *Tabakât*, IX, 275. İbn Kesir'in onun ölüm tarihini yedisi olarak kaydettiğini iddia eden Ebû Zür'a İbn Râfi'ye katılmakta ancak buna yönelik bir açıklama yapmamaktadır. Ebû Zür'a, *ez-Zeyl*, 185.

100 İbn Râfi', *el-Vefeyât*, II, 299; Ebû Zür'a, *ez-Zeyl*, 184; İbn Kadî Şühbe üzerinden İbn Kesir, *Tabakât*, III, 184. Sadece İbn Tolun farklı bir mezar yeri ileri sürmektedir. İbn Tolun, *el-Kalâ'id*, I, 341.

101 Sübki'nin Tahtânî'nin bağlı olduğu mezhep hakkında bir açıklama yapmadığını yeniden belirtmek önemlidir.

102 Al-Rahim, *The Creation of Philosophical Tradition*, 35-36, 137-38

dukça zordur. Yine de ben, Al-Rahim'in vardığı sonuca katılmaktayım. Tahtâni'nin Zâhiriyye medresesinde hocalık yapması, bağlı olduğu mezhebe ilişkin herhangi bir çağdaş tartışmanın olmaması, ölümü ile onun Şii olduğuna dair ilk iddia arasındaki uzun boşluk göstermektedir ki o bir Sünnî'dir ya da en azından hayatı boyunca böyle olduğuna inanılmaktadır.

Bununla birlikte bağlı olduğu mezhepten bağımsız olarak o, İbn Sînâ'nın *İşârât*'ına yazdığı şerhte Tûsî'ye ve onun İbn Sînâcı çizgisine yakındır. Âlimler, müteahhirün dönem Arap ve İslam bilimine dikkatlerini daha fazla verdikleri için Tah-tânî'nin, Hillî ve Tüsterî ile İbn Sînâcı anlatının gelişmesinde oynadığı önemli rol giderek belirgin hale gelmektedir. Bu anlatı, Nasîrüddin et-Tûsî'yi İbn Sînâcılığın en çok bilinen temsilcisi haline getirirken aynı zamanda, İbn Sînâ'yı ve İbn Sînâcılığı hakir gören Sünnîleri de kötülemektedir.¹⁰³

Kaynakça

- Al-Rahim, Ahmed H. *The Creation of Philosophical Tradition: Biography and the Reception of Avicenna's Philosophy from the Eleventh to the Fourteenth Century A.D.* Wiesbaden: Harrassowitz, 2018.
- el-Âmilî, Muhammed b. el-Hasan b. Ali el-Hürr, *Emelü'l-âmil*, ed. Ahmed Hüseyinî, Kum: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, tsz.
- Amoretti, B. Scarcia, "Muhammad b. Makkî", *EF*, http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_5361 (6 Haziran 2019).
- el-Behbahâni, Muhammed Bâkir. *Talika alâ Minhâcü'l-makâl*, <http://shiaonlinelibrary.com/الكتب>.
- el-Behrâni, Yusuf. *Lü'lü'etü'l-Bahreyn fi'l-icâze ve terâcimi ricâli'l-hadis*, ed. Muhammed Sâdık Bahr el-Ulüm, Manama: Mektebetü Fehrâvî, 2008.
- Bosworth, C. E. "Warâin", *EF*, http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_COM_1338 (24 Mayıs 2019)
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, *The Translation of the Meanings of Sahih Al-Bukhâri: Arabic-English*, çev. Muhammed Muhsin Han, Riyad: Dâru's-Selâm, 1997.
- el-Dâvûdî, Şemseddin Muhammed İbn Ali, *Tabakâtü'l-müfessirin*, ed. Ali Muhammed Ömer, Kahire: Mektebetü Vehbe, 1972.
- Ebü Zür'a, Ahmed b Abdürrahim İbnü'l-İrâkî, *ez-Zeyl ale'l-İber fi haberi men gaber*, ed. Salih Mehdi Abbas. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1989.
- Endress, Gerhard. "Reading Avicenna in the Madrasa: Intellectual Genealogies and Chains of Transmission of Philosophy and the Sciences in the Islamic East", *Arabic Theology, Arabic Philosophy: From the many to the One: Essays in Celebration of Richard M. Frank*, ed. James E. Montgomery, 371-422, Leuven: Peeters, 2006.
- 103 Tahtâni'nin *Muhâkeme*'si ve Tûsî'yi destekleyip Fahredden er-Râzi'yi kötüleyen İbn Sînâcı anlatının gelişimindeki rolü için bkz. Michael A. Rapoport, "The Life and Afterlife of the Rational Soul: Chapters VIII-X of İbn Sînâ's *Pointers and Reminders*" (Doktora tezi, Yale Üniversitesi, 2018), blm. 6 ve 7. Al-Rahim'in, Tahtâni gibi, Tüsterî'nin de bir Şâfiî olduğunu öne sürdüğünü belirtmek gerekir. Al-Rahim, *The Creation of Philosophical Tradition*, 127.

- el-Erdebili, Muhammed b. Ali, *Câmiu'r-ruvât ve izâhâtü'l-iştibâhât ani't-turuk ve'l-isnâd*, Kum: Mektebetü Aye-tullâh el-Uzmâ el-Mar'âşi en-Necefi, 1403.
- el-Esnevi, İbnü'l-Hasan Abdurrahim, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, ed. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut: Dâru'l-Kütü-bi'l-İlmiyye, 1987.
- Ess, J. van, "Al-İdji", *EP*, http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_3486 (6 Haziran 2019).
- el-Hâiri, Ebü Ali Muhammed b. İsmail el-Mâzenderâni, *Muntehe'l-makâl fi ahvâli'r-ricâl*. Kum: Müessesetü Âl-i Beyt, 1995.
- el-Hânsâri, Muhammed Bâkır, *Ravzâtü'l-cennât fi ahvâli'l-ulemâ ve's-sâdât*, Tahran: el-Matbaatü'l-Haydariyye, 1390.
- İbn Hacer el-Askalâni, Ahmed b. Ali, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mi'eti's-sâmine*. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1993.
- İbn Kadî Şühbe, Ebü Bekir b. Ahmed, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, ed. Abdülâlim Han, Haydarabat: Matbaatu Meclis, 1979.
- _____, *Târih İbn Kâdi Şühbe*, ed. Adnan Derviş, Şam: Institut Français de Damas, 1994.
- İbn Râfi', Takıyyüddin Ebü'l-Meâli Muhammed es-Sellâmi, *el-Vefeyât*, ed. Salih Mehdi Abbâs ve Beşşâr Avvâd Marûf, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.
- İbn Tağrîberdi, Ebü'l-Mehâsin Yûsuf, *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, Kahire: el-Müessesetü'l-Mısıriyye el-Amme li't-telif ve't-terceme ve't-tiba'a ve'n-neşr, 1963.
- İbn Tolun, Şemseddin Muhammed b. Ali, *el-Kalâ'idü'l-cevheriyye fi târihi's-Sâlihiyye*, ed. Muhammed Ahmed Duhmân, Şam: Mecma el-Luga el-Arabiyye, 1980.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâr men zeheb*, Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1931.
- _____, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâr men zeheb*, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1992.
- el-İsfahâni, Abdullah b. İsa, *Riyâzü'l-ulemâ ve hiyâzü'l-füzelâ*, ed. Ahmed Hüseyîni, Kum: Matbaatü'l-Hayyam, 1980.
- Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1982.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- Kohlberg, Etan. "Al-Şahîd al-Thâni", *EP*, http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_6763 (24 Mayıs 2019)
- el-Lecnetü'l-ilmîyye fi müessesetü el-İmâm es-Sâdık, *Mevsûatü tabakâti'l-fukahâ*, ed. Cafet es-Subhâni, Kum: Mektebetü't-Tevhîd, 1419.
- Madelung, W. "Al-Taftâzâni", *EP*, http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_7296 (24 Temmuz 2018)
- el-Makrizî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali, *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, ed. Muhammed Abdülkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- el-Meclisî, Muhammed Bâkır, *Bihâri'l-envâri'l-câmi'a li-düreri ahbâri'l-e'immeti'l-ethâr*, Beyrut, 2008.
- Rapoport, Michael A. "The Life and Afterlife of the Rational Soul: Chapters VIII-X of İbn Sînâ's *Pointers and Reminders*", doktora tezi, Yale Üniversitesi, 2018.
- Salibi, K. S. "Abü Zur'a", *EP*, http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_8279 (5 Haziran 2019)
- Schmidtke, Sabine. "Helli, Hasan b. Yusof b. Motahhar", *Encyclopaedia Iranica*, <http://www.iranicaonline.org/articles/helli-hasan-b-yusof-b-motahhar>
- Street, Tony, "Kâtibi (d. 1277), Tahtâni (d. 1365), and the *Shamsiyya*", *The Oxford Handbook of Islamic Philosophy*, ed. Khaled El-Rouayheb ve Sabine Schmidtke, 348-74. New York: Oxford University Press, 2016.

- es-Sübki, Tâceddin Abdülvehhab b. Ali, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, ed. Abdülfettah Muhammad Hilv ve Mahmud Muhammad Tenâhî, Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1964.
- es-Süyûtî, Abdurrahman, *Buğyetü'l-vuât fi tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühâ*, ed. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- Şüşterî, Nurullah b. Abdullah, *Mecâlisü'l-müminîn*. Tahran: Kitâbfurûşî-yi İslâmiyye, 1995.
- et-Tabersî, Hüseyin en-Nûrî, *Hâtimetü Müstedreki'l-vesâil*, Müessesetü Al-i Beyt li-ihyâi't-türâs, tsz.
- el-Tefrişî, Mustafa b. el-Hüseyin. *Nakdü'r-ricâl*. Kum: Müessesetü Al-i Beyt li-ihyâi't-türâs, 1418.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftahu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fi mevzu'âti'l-ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- Wisnovsky, Robert, "Avicennism and Exegetical Practice in the Early Commentaries on the *Ishârât*", *Oriens* 41/3-4 (2013): 349-78.
- _____, "On the Emergence of Maragha Avicennism", *Oriens* 46/3-4 (2018): 263-331.
- _____, "Towards a Genealogy of Avicennism", *Oriens* 42/3-4 (2014): 323-63.
- Zirikli, Hayreddin. *el-A'lâm: Kâmûsü terâcim li-eşhâri'r-ricâl ve'n-nisâ min el-Arab ve'l-mustarebîn ve'l-müsteş-rikîn*, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, 2002.